

האתיקה של הקדושה

בפרשת תצווה נכנסת לראשונה ליהדות תורת הכוהנים: עולמו ותודעתו של הכוהן. עד מהרה נעשה יסוד זה לממד מרכזי ביהדות. הוא המאפיין את החומש הבא, ויקרא. אך עד לפרשתנו, נוכחותה של הכהונה הייתה שולית.

אנו פוגשים בפרשה זו לראשונה את הרעיון של אליטה משפחתית בתוך עם ישראל, אהרן וצאצאיו הזכרים, אליטה שתפקידה לשרת במשכן. לראשונה מדברת התורה על בגדי שרד, הבגדים שהכוהנים והכוהן הגדול לבשו בשמשם בקודש. לראשונה אנו נתקלים גם בביטוי "לְכָבוֹד וּלְתַפְאֶרֶת", הנאמר על בגדי הכוהנים (שמות כח, ב). עד כה, כבוד במוכח של הדר ותפארת יוחס בתורה רק לקב"ה. המילה "תפארת" מופיעה כאן לראשונה בתורה. היא חונכת ממד שלם ביהדות, הממד האסתטי.

כל התופעות הללו קשורות למשכן, נושאה של פרשת השבוע שעבר. הן צומחות מהמיזם של בניית "בית" לאל האינוסופי במרחב הסופי. זהו כמובן ממד פרדוקסלי לכאורה, ויש מה לדבר על כך, אבל הפעם אשאל שאלה אחרת. האם לתורת הכוהנים, לעבודת המקדש ולאסתטיקה שסביבן יש קשר למוסר? לאורח החיים שמצופה מבני ישראל לחיות, וליחסים שבין אדם לחברו? ואם כן, מהו קשר זה? ולמה תורת הכוהנים מופיעה דווקא בנקודה זו בסיפורם של בני ישראל?

רבים מחלקים את החיים הדתיים בישראל המקראית לשני ממדים. הכהונה והמשכן (או המקדש) הם ממד לעצמו, והנביאים והעם - ממד לעצמו. הכוהנים התמקדו במה שבין אדם למקום, והנביאים במה שבין אדם לחברו. הכוהנים ניהלו את הפולחן, והנביאים דיברו על אתיקה. קבוצה אחת דאגה לקדושה, קבוצה אחרת למידות הטובות. כדי להיות טוב, אין צורך להיות קדוש. אמנם כדי להיות קדוש צריך להיות טוב, אבל זו רק דרישת סף, והטוב אינו זהה לקדושה. בת פרעה, שהצילה את משה התינוק, הייתה טובה אך לא קדושה. אלה הם שני מושגים נבדלים.

אני מבקש לערער על התפיסה הזו, ולומר שלכוהנים ולמשכן הייתה חשיבות מוסרית, לא רק רוחנית. אם נעמוד על חשיבות זו נבין טוב יותר לא רק תופעה היסטורית, אלא גם עניין מוסרי הנוגע לחיינו כיום. לשם כך ניעזר בתוכנות ובניסויים אחדים בתחום הפסיכולוגיה המוסרית.

נקודת הזינוק שלנו היא הפסיכולוג האמריקני ג'ונתן היידט וספרו 'The righteous Mind' ("תודעת המצפון" ו"הנפש הצדקנית" הן שניים מהניסיונות לתרגם את כותרתו הרב-משמעית).¹ לטענתו, בחברות החילוניות בנות זמננו חלה הֶצְרָה ניכרת של טווח הרגישויות המוסריות. הוא מתאר חברות אלו כמערביות, משכילות, מתועשות, עשירות ודמוקרטיות. באנגלית, בראשי תיבות, זה יוצא WEIRD: מוזר. חברות אלו נוטות לתפוס תרבויות מסורתיות יותר כנוקשות, דכאניות וצרות אופקים. ואילו בני התרבויות המסורתיות, מצידם, נוטים לדאות את בני המערב כמוזרים משום שנששו חלק גדול מן העושר של החיים המוסריים.

דוגמה שלא מתחומי המוסר: לפני מאה שנים, ברוב המשפחות הבריטיות והאמריקניות הנוצריות, ארוחת הערב הייתה אירוע חברתי

רשמי. בני המשפחה סעדו ביחד, ואיש לא אכל לפני שכולם ישבו אל השולחן. הארוחה נפתחה בברכת הוריה לאלוהים על המזון. היו סדרים קבועים של הגשה או הגשה עצמית. גם נושאי השיחה תאמו מוסכמות. יש דברים שאפשר לדבר עליהם, ויש דברים שאינם הולמים.

מאז השתנו פני הדברים לגמרי. כיום, בבתים רבים בבריטניה אין בכלל שולחן אוכל. סקר מן הזמן האחרון הראה שמחצית הארוחות בבריטניה נאכלות ביחידות. בני המשפחה באים בזמנים שונים, מוציאים מזון מהמקפיא, מחממים במיקרוגל, ואוכלים מול מסך הטלוויזיה או המחשב. זו אינה סעודה; זה ליחוד סדרתי.

בייחוד סקרנה את היידט העובדה שהסטודנטים שלו צמצמו את המוסריות לשני עקרונות: לא לגרום נזק, ולהיות הוגן. אשר לנזק, הם כיוונו לדעתו של הפילוסוף ג'ון סטיוארט מיל שאמר כי "התכלית היחידה אשר לשמה מותר בדין להשתמש בכוח כפייה כלפי איש הנמנה עם חברה תרבותית היא מניעת נזק לאחרים".² מיל ניסח את הדברים כעיקרון פוליטי, אך לימים התגלגלה מהם תפיסת מוסר הגורסת שאדם רשאי מבחינה מוסרית לעשות כל מה שאינו פוגע באחרים.

העיקרון השני הוא הוגנות. לא כולנו תמימי דעים בשאלה מה הוגן ומה לא, אך כולנו מכירים בחוקים בסיסיים של צדק: מה שמותר לאחדים צריך להיות מותר גם לאחרים; נהג כפי שאתה רוצה שינהגו בך; אל תכופף את החוקים לטובתך; וכן הלאה. ילדים רכים כבר יודעים לומר משפט מוסרי ברוח זו: "זה לא פייר!". הפילוסוף ג'ון רולס ניסח את הצהרת ההוגנות המודרנית הידועה ביותר: "לכל אדם תהיה זכות שווה לחירות הנרחבת ביותר העולה בקנה אחד עם חירות דומה לאחרים".³

כך חושבים אנשים "מוזרים", אנשי המערב. אם דבר הוגן ואינו פוגע בזולת, הוא מותר מבחינה מוסרית. ואולם – וכאן תורף דבריו של היידט – על פי הבנתן של התרבויות הלא "מוזרות", יש עוד לפחות שלושה ממדים אחרים של החיים המוסריים.

האחד הוא הנאמנות, שהיפוכה הוא הבגידה. נאמנות פירושה שאני מוכן לוותר ולהקריב למען משפחתי, קבוצתי, בני אמונתי ובני מדינתי, הקבוצות המכוננות את זהותי. אני מתייחס ברצינות לאינטרסים שלהן, לא רק לאינטרס העצמי שלי.

הממד השני הוא הכבוד לסמכות והיפוכו הוא החתרנות. בלי כבוד כלפי סמכות, שום מוסד חברתי איננו אפשרי, ואולי גם שום תרבות. הגמרא ממחישה זאת בסיפור ידוע על נוכרי שבא להלל הזקן ואמר לו "גיירני על מנת שתלמדני תורה שבכתב" ולא תורה שבעל פה. הלל החל ללמד אותו עברית. ביום הראשון לימד אותו אלף-בית-גימל. למוחרת לימד אותו גימל-בית-אלף. האיש מחה ואמר, הרי אתמול לימדת אותי ההפך! ענה לו הלל, האם לא סמכת עליי? סמוך עליי גם בתורה שבעל פה.⁴ בתי ספר, צבאות, בתי משפט, איגודים מקצועיים, אפילו קבוצות ספורט, כל אלה תלויים בכבוד לסמכות.

הממד השלישי נובע מהצורך להעמיד ערכים מסוימים כבלתי ניתנים להתפשרות. לומר עליהם – הם לא נתונים בידי ואינני יכול לעשות בהם כרצוני. אלה הם הדברים שאנו רואים כמקודשים, שאין לנהוג בהם זלזול או חילול.

מדוע האליטות הליברליות במערב אינן חושבות במונחים של נאמנות, כבוד לסמכות וקדושה? התשובה הבסיסית לכך היא שהחברות המערביות מגדירות את עצמן כקבוצות של יחידים אוטונומיים שכל

אחד מהם שואף לקדם את האינטרסים שלו בהתערבות מינימלית של היתר. כל אחד מאתנו הוא יחיד המגדיר את עצמו, בעל רצונות, צרכים ותשוקות משלו. החברה צריכה לאפשר לנו לפעול למילוי תשוקות אלו מתוך התערבות פחותה ככל האפשר בחיינו ובחיי אחרים. לשם כך פיתחנו עקרונות של זכויות, חירויות וצדק המאפשרים לנו לחיות יחד בשלום. אם מעשה אינו הוגן, או גורם למישהו לסבול, אנחנו מוכנים להוקיע אותו מבחינה מוסרית. אם – ורק אם.

ערכי הנאמנות, הכבוד לסמכות והקדושה אינם נוטים לשגשג בחברות חילוניות מבוססות כלכלת שוק ומשטר דמוקרטי-ליברלי. השוק שוחק את הנאמנות. הוא קורא לנו לא להישאר עם המוצר שהשתמשנו בו עד כה, אלא לעבור למוצר אחר שהוא טוב יותר, זול יותר, מהיר יותר, חדש יותר. הנאמנות היא קורבנו הראשון של "ההרס היצירתי" שמחולל הקפיטליזם של השוק.

הכבוד לדמויות המייצגות סמכות – פוליטיקאים, בנקאים, עיתונאים, ראשי תאגידים – צונח זה עשורים רבים. אנחנו חיים בתקופה של אובדן אמון ושל מות יראת-הכבוד. אפילו הלל הסבלן הגדול היה כמדומה מתקשה להתמודד עם מי שדוגל בסיסמה מבית 'פינק פלויד' מודל 1979 "אנחנו לא צריכים חינוך, פיקוח על המחשבות".

אשר לממד השלישי – עליו אפשר לומר: הִיָּה קָדוֹשׁ, אך גם הוא אָבָד. הנישואים כבר אינם מחויבות קדושה, אינם ברית. במקרה הטוב הם נתפסים כחווה. החיים עצמם על סף אבדן קדושתם, במדרון שהתחיל בהיתר גורף להפלות ומגיע ל"המתות חסד".

הנאמנות, הכבוד לסמכות והקדושה הם ערכי מוסר חיוניים מפני שהם יוצרים קהילה מוסרית, להבדיל מקבוצה של יחידים

אוטונומיים. הנאמנות קושרת את היחיד לקבוצה. הכבוד יוצר מבני-סמכות המאפשרים תפקוד קבוצתי יעיל. הקדושה מחברת אנשים לעולם מוסרי משותף. המקודש הוא הסף אל מה שגבוה מאתנו. עצם מעשה ההתכנסות שלנו בקהילה יכול לרומם אותנו לתחושת שִׁגְבּ הממזגת את זהותנו בזהות הקבוצתית.

עתה נוכל להבין כיצד השתנה העולם המוסרי העברי במהלך הזמן. אברהם נבחר בידי ה' "לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צִדְקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, יט). כשעבד אברהם יצא לחפש אישה ליצחק, הוא חיפש את הדרך הזו, את דרך החסד. החסד, הצדקה והמשפט הם גם המידות הטובות בפי הנביאים. ירמיהו התנבא – "כֹּה אָמַר ה': אֵל יִתְהַלֵּל חֶסֶד בְּחֻמָּתוֹ, וְאֵל יִתְהַלֵּל הַגְּבוּר בְּגִבּוֹרָתוֹ, אֵל יִתְהַלֵּל עֹשֵׂי רַעְיוֹנֵי. כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל: הַשֶּׁכֶל וְיָדָע אוֹתִי כִּי אֲנִי ה' עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּאֶרֶץ, כִּי בְּאֵלֶּה חֻפְצֵי נַאֲם ה'" (ירמיה ט, כב-כג).

החסד הוא מקבילתה של האכפתיות, שהיא ניגודה של הפוגענות. המשפט והצדקה הם צורות מסוימות של הוגנות. במילים אחרות, המידות הטובות על פי הנביאים קרובות לאלו המקובלות כיום בדמוקרטיות הליברליות במערב. זהו אות להשפעתו של התנ"ך על המערב. אך אין זה כל הסיפור. כי החסד, הצדק והמשפט נוגעים ליחסים בין יחידים. עד מעמד הר סיני, בני ישראל אכן היו רק אוסף של יחידים, שאומנם השתייכו כולם לאותה משפחה מורחבת שחוותה ביחד את שעבוד מצרים ואת היציאה ממנה.

במעמד הר סיני נעשו בני ישראל לעם של ברית. מעתה יש להם ריבון: ה'. יש להם חוקה כתובה: התורה. הם הסכימו להיות "מְמַלְכֵת כְּהֻנִּים וְגוֹי קָדוֹשׁ" (שמות יט, ו). אלא שמיד אחר כך, בחטא העגל, הם הראו שעדיין אין הם מבינים מה פירוש הדבר

להיות אומה. הם היו אספסוף. התורה אומרת, "וַיֵּרָא מֹשֶׁה אֶת הָעָם כִּי פָרַע הוּא, כִּי פָרַעַה אֶהְרֹן לְשִׁמְצָה בְּקִמְיָהֶם" (שמות לב, כה). העם יצא משליטה. התשובה למשבר הזה הייתה, כפי שהראינו בשיחתנו בשבוע שעבר, המִשְׁכַּן והכהונה. הם אשר הפכו את בני ישראל לאומה.

עבודת המשכן התבצעה בידי הכהנים בבגדי השרד שלבשו "לְכָבוֹד". המשכן עצמו גילם את עיקרון הקדושה. הוא עמד באמצע המחנה, וכך הפכו המשכן ועבודתו את בני ישראל למעגל שבמרכזו ה'. אמנם מאז חורבן המקדש אין לנו לא משכן ולא מקדש ולא כוהנים בעבודתם, אך סמוך לחורבן נמצאו לכך תחליפים הממלאים אותה פונקציה עד היום הזה. תורת הכהנים הכניסה ליהדות את הכוריאוגרפיה של הקדושה והכבוד, שעזרה ליהודים ללכת ולקודש יחד כאומה.

שני מחקרים מהתקופה האחרונה מאירים את הנקודה הזו. ריצ'רד סוזיס בדק שורה של קומונות שהוקמו בידי קבוצות שונות לאורך המאה ה-19, חלקן דתיות וחלקן חילוניות. הוא גילה שאורך חייהן של הקומונות הדתיות היה, בממוצע, גדול פי ארבעה ויותר מאורך חייהן של הקומונות החילוניות. יש בִּדְתִיּוֹת משהו המתגלה כרכיב חשוב, מהותי אפילו, בקיומן של קהילות.⁵

מדע המוח מספק לנו כיום ראיות רבות לכך שהרגש משפיע על החלטותינו יותר מהתבונה. אנשים שמרכזי הרגש במוחותיהם (ובפרט קליפת המוח הקדם-מצחית האמצעית-התחתונה) ניזוקו יכולים לנתח חלופות בפרטנות רבה, אך מתקשים לבחור ביניהן כראוי. בניסוי מעניין מסוג אחר, המובא בספרו של היידט,⁶ נתגלה שספרים על אתיקה נגנבים מספריות, או נשאלים ולא מוחזרים, יותר מספרים על ענפי פילוסופיה אחרים. במילים אחרות, התמחות

במחשבת המוסר איננה הופכת אותנו בהכרח למוסריים יותר. התבונה היא לעתים קרובות דבר המשמש אותנו לְצַדֵּק החלטות שקיבלנו על בסיס רגשי.

זה פשר נוכחותו של הממד האסתטי בעבודת המשכן והמקדש. היו שם יופי, הוד והדר. במקדש הייתה גם מוזיקה: מקהלות לויים שרו מזמורים. היופי מדבר אל הרגש, והרגש מדבר אל הנשמה, ומרומם אותנו לפסגות של אהבה ויראה שאין בכוחה של התבונה להעלותנו אליהן. הרגש נוטל אותנו מהפרודורים הצרים של העצמי אל המעגל שבמרכזו האלוהים.

המשכן והכהונה הכניסו ליהדות את אתיקת הקדושה, המבצרת את ערכי הנאמנות, הכבוד והקודש. אתיקה זו משרה בבני האדם יראה וענווה, מתוך כך שהם חיים בתחושה מתמדת של נוכחות ה' בקרב המחנה ובלב האומה. הרמב"ם המחיש זאת ב'מורה נבוכים'⁷ באמרו כי בנוכחותו של מלך איננו מתנהגים כפי שאנו מתנהגים בחברתם של חברים ובני משפחה. באי המקדש הרגישו כבהיכלו של מלך.

היראה הזו מחזקת את הפולחן, הטקס, המוסכמות החברתיות והנימוסים המקובלים. היא עוזרת להפוך יחידים אוטונומיים לקבוצה החשה אחריות קולקטיבית. בלי נאמנות, אי אפשר לקיים זהות לאומית ואפילו לא חיי נישואים. בלי כבוד לדמויות סמכות, אי אפשר לְחַבֵּר את הדורות הבאים. בלי תחושת קודש, אי אפשר להגן על הערכים המקודשים של כבוד האדם. משום כך זקוקה האתיקה הנבואית, מוסר הצדק והחסד, להשלמה בדמותה של האתיקה הכהנית, האתיקה של הקדושה.

שאלות לשולחן השבת

- מי לדעתכם מילא תפקיד חשוב יותר בחיי העם – הכוהנים או הנביאים?
- איך יכולה האסתטיקה – יופי גשמי, מוזיקה וכדומה – לקרב אותנו לקב"ה?
- כיצד ביצרה הקדושה, המתבטאת במשכן ובכהונה, את ערכי הנאמנות והכבוד לסמכות?

- 1 Jonathan Haidt, *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*, New York: Pantheon Books, 2012.
- 2 ג'ון סטיוארט מיל, *על החירות*, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשס"ז, עמ' 13-12.
- 3 מתוך ספרו *צדק כהוגנות* (מאנגלית: דפי אגם-סגל, תל-אביב: ספרי עליית הגג, 2010). הנוסח כאן הוא של יצחק "יאני" נבו, מתוך הקדמתו לספרו של רולס *חוק העמים* (מאנגלית: שחר פלד, תל-אביב: רסלינג, 2010), עמ' 14.
- 4 שבת לא ע"א.
- 5 Religion and Intragroup Cooperation: Preliminary Results of a Comparative Analysis of Utopian Communities," *Cross Cultural Research* 34, no. 1 (2003), pp. 11-39.
- 6 Haidt, *The Righteous Mind*, p. 89.
- 7 *מורה הנבוכים*, חלק ג, נא.